
TÁJÉKOZÓDÁS

SZABÓ MÁTÉ

A nyugatnémet politikatudomány keletkezése és fejlődése*

Miért csak 1945 után, az amerikai és más megszálló hatóságok aktív közreműködésével önállósul a német politikatudomány az újonnan megalakított NSZK-ban? Miért nem jött létre már korábban a német tradíciók alapján önálló politikatudomány? Az NSZK-ban önállósodó tudományszak sajátos fejlődésének rövid áttekintése érdekes lehet a keletkezőben levő, orientációs pontokat kereső magyar politikatudomány számára.

TRADÍCIÓK

A középkori német egyetemeken az arisztotelészi politika alapján alakult ki és fejlődött a korai igazgatástudományként értelmezett „policy”-tudomány, majd pedig a kamerálisztika. Mindkettőre igaz az, hogy a társadalom és az állam teljes viszonyrendszerét vizsgálják, és fellelhető bennük a későbbi igazgatás-, állam-, politika- és közgazdaságtudományoknak a kor színvonalán művelt teljes metszete. A régi német „politikatudomány” integratív keretei azonban felbomlanak a 18—19. századi tudományfejlődés során. Az állam és társadalom között komplexebbé és differenciáltabbá váló viszonyrendszer elindította a tudományok közötti munkamegosztást és elkülönülést, ami azután sajátos tudományrendszertani keretei között intézményesedett. A természetjog, a közgazdaságtudomány és a pozitívista államjogtudomány mellett és alárendelten létezik ugyan az átfogó állam- és politikaelméleti érdeklődés bizonyos gondolkodóknál, illetve egyetemeken, azonban a fejlődés fő irányát immár a

jogi-közgazdasági diszciplínák kialakulása és a régi állam- és politikatudomány egységének, a politikai viszonyok totalitását megragadni kívánó szemléletének felszámolása jelenti; a viszonylag egységes tudomány felbomlik.

A hatalmpolitikai összefüggések önállósult elemzése a 19. század végén megjelenik a német közgazdaságtan történeti iskolájánál, illetve a kései német historizmus társadalomkutatóinál, azonban nem önálló politikatudományi diszciplína keretében. Érdekes ellentmondásra kell itt rámutatni: míg a századfordulón megizmosodó amerikai politikatudomány éppen a régebbi német államtudományi tradíciókból építkezve bontakozik ki és alakíthatja ki institutionalista szemléletét, addig ugyanaz a német tudomány, amely képes kortársi mintául szolgálni, nem válik önálló politikatudomány létrejöttének forrásává saját hazájában. Ezt az ellentmondást német elemzői a következő módon kívánják magyarázni. A tudományszervezet intézményesedettség és konzervatívizmusa miatt Németországban nem alakulhatott ki az új diszciplína, amely akadálytalanul fejlődhetett az újonnan kiépített amerikai oktatási rendszerben. A társadalmi igények és az államszervezet fejlődése az Egyesült Államokban a demokrácia tudományává tették a születőben lévő politikatudományt, amely a politizáló hivatalnokok és értelmiségiek, a hivatásos politikusok széles körének kiképzésében és az amerikai politikai kultúra közvetítésében vállalt alakító szerepet. Németországban viszont a politikai elit és a felső hivatalnoki réteg egyaránt a születési arisztokráciából verbuválódott, és ebbe a rendszerbe beilleszkedett a wilhemianus Németország polgársága is. A demokrácia tudományának közvetítő szerepére demokrácia híján így nem volt szükség, a hivatalnokok számára elég volt a pozitív államjogi ismeret, a modern hivatásos politikusi réteg pedig csak az ellenzéki pártok körében kezdett kialakulni.

Ez a situáció oda vezetett, hogy politikatudomány híján az állam-, a közgazdaságtudományok és a szociológia kontextusában jönnek létre olyan jelentős politikatudományi teljesítmények, mint Max Weberé. Az ő munkássága, amely 1920-ban bekövetkezett korai halála miatt szinte együtt ér véget a wilhemianus érával már előremutató kérdésfeltevéseket fogalmaz meg a weimari köztársaság irányában, ahol majd megjelennek a gondolati és tudományszervezeti kezdeményezések a politikatudomány önállósodására, azonban 1933-mal a fasizmus hamar véget vet ezeknek. A weimari köztársaság rövid periódusában kibontakozó új államelméleti-államjogi gondolkodásban már határozottan érzékelhető az államjog és a politikatudomány differenciálódásának igénye. Olyan ellentétes alapállású gondolkodók, mint Carl Schmitt és Hermann Heller egyaránt a „politikai” elem szerepének fontosságát hangsúlyozzák az államelmélet és az államjog számára. A kelsen-i pozitívizmustól eltérő irányban fejlődő szociologizáló-politizáló, szociáldemokrata irányultságú államelmélet és államjogtudomány más jeles képviselői — így Rudolf Smend, Franz Neumann, Ernest Fraenkel és mások — az állam és az alkotmány kontextusában értelmezik és szakítanak a tisztán logikai-normativista orientációjú megközelítéssel. A weimari köztársaságban kialakuló politikatudományi elemeket is integráló államelmélet két szempontból is fontos a későbbi nyugatnémet politikatudomány számára. Egyrészt innét eredeztethet bizonyos pozitív tradíciókat, amelyek demokrácielméleti vonatkozásban is jelentősek — amilyen pl. Hermann Hel-

ler munkássága. Másrészt pedig a fasizmus elől elsősorban az Egyesült Államokba emigráló német társadalomtudósok számára — akiknek munkásságában már korábban is felismerhetőek voltak a politikatudomány önálló művelésének igényét jelző tendenciák — az amerikai politikatudomány megismerése fordulópontot hoz, amelynek eredményei a második világháború után létrejövő politikatudományban mutatkoznak meg.

A német politikatudomány első intézményét, a Német Politikai Főiskolát (Deutsche Hochschule für Politik) 1920-ban alapították Berlinben a Max Weberhez közel álló liberális politikus, Friedrich Naumann segítségével, aki befolyásos ipari és politikai támogatókat szerzett az új intézménynek. Az egyetem konzervativizmusa miatt volt szükség arra, hogy az egyetemeken kívül létrehozzák a flexibilisebb, a modern társadalomtudományokhoz közel álló intézeteket és oktatási intézményeket, mint azt a Frankfurter Társadalomkutatási Intézet helyzete is mutatja. Jóllehet a két intézmény alapítása, céljai mások, mégis, a hozzájuk közel álló személyiségekből kerül ki a második világháború után az emigrációból hazatérő és a politikatudomány keletkezését elősegítő tudósok jó része. Mivel a frankfurter intézet története és összetétele elsősorban filozófia- és szociológiatörténeti vonatkozását tekintve eléggé feldolgozott, itt csak azt kell megemlíteni és aláhúzni, hogy tagjainak németországi, és főleg az egyesült államokbeli tevékenysége a politikatudomány számára is fontos előmunkákat jelentett.

A berlini intézet, azaz főiskola viszont teljesen politikatudományi jellegű volt, és joggal tartják számon a nyugatnémet politikatudomány keletkezésének közvetlen előkészítőjeként. Létrejötté ahhoz a Weber és Neumann írásaiban egyaránt megjelenő gondolathoz kötődik, mely szerint az új, demokratikus berendezkedés mellett új, politikailag iskolázott elit kinevelésére van szükség. Hasonlóan Franciaországhoz, ahol 1871-ben, a németektől elszenvedett vereség után jön létre a Politikatudományok Szabadiskolája, az újrarendezett Németországban is a háború kiváltotta „rendszer váltás” tette lehetővé az új intézmény létrehozását. A főiskola pártok feletti, illetve tőlük független volt, és célja az új pártpolitikai elit kinevelése. Azonban mind a tanári kar összetétele, mind a témák, valamint az intézmény megítélése azt mutatják, hogy baloldali, liberális-szociáldemokrata orientációjú volt. A német-nacionalista irányzat ugyancsak Berlinben kísérelte meg konkurrens intézmény felállítását, ez azonban nem gyarapította a német politikatudomány pozitív tradícióit.

A főiskolára előzetes felsőoktatási képzés nélkül is be lehetett iratkozni. A kezdeti „népiskola” jellegtől, a húszas évek elejétől az 1933-as feloszlításig végbement bizonyos „akademizálódás”, közeledés az egyetemi stúdiumok rendszeréhez. A kikristályosodó új oktatási irányok a következők voltak:

1. általános politika, politikatörténet, politikai szociológia
2. külpolitika és nemzetközi jog
3. belpolitika és államelmélet
4. politika és gazdaság

5. politikai pszichológia

6. jog és politika.

A fasiszta hatalomátvétel az emigráció kényszerét jelenti a német társadalomtudósok nagyobb, főként a fiatalabb, innovatív periódusukban lévő, a modern társadalom- és politikatudományra orientált részének. Nagyon nehéz, szinte lehetetlen számba venni ennek a német társadalomtudományi emigrációnak a körvonalait.¹ Motívumuk kettős: a faji megkülönböztetés és a politikai elnyomás. Célországuk sokféle, sokan Európában kezdik, majd a fasiszta megszállása után az Egyesült Államokban folytatják. A nyugatnémet politikatudomány indulásánál, az első generációs professzorok esetében csupán teljesen általános az emigrációs múlt. Sokan közülük később az amerikai hadsereg vagy a hírszerzés tagjaként tértek haza először, hogy a fasiszta Németország „újranevelését” (reeducation) helyi ismeretekkel rendelkező szakértőkként irányítsák, s ennek a demokratikus „újranevelésnek” volt a politikatudomány mint „demokráciatudomány” létrehozása az egyik fontos láncszeme.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Németországban a második világháború befejezéséig nem intézményesedett a tudományos munkamegosztáson belül a modern értelemben vett politikatudomány. Ugyanakkor azonban jelentős intellektuális potenciálja alakult ki az Egyesült Államokban az emigráns német politológianak, amely egyáltalán nem szakadt el az államelmélet és az államjogtudomány politológiaiilag is releváns német tradícióitól. Maga a fasiszmus időszakában is megőrződő német állam- és államjogtudomány fejlődése eltért a nyugati politikai kultúra és politikai gondolkodás fő áramától, és ezt az eltérést a korábbi, az antidemokratikus német politikai viszonyokat elfogadó „mainstream”-je is elősegítette. A politikai és a szaktudományi fejlődés is egyszerre volt kedvező és kedvezőtlen a nyugatnémet politikatudomány keletkezése és fejlődése szempontjából. Egyrészt a második világháború után „tisztá lappal” indult, olyan új tudományként, amely a fasiszta Németországgal nem vállalt semmiféle közösséget, és élvezte az USA szakmai, anyagi és politikai támogatását. Másrészt azonban éppen emiatt küzdenie kellett saját szakmai-intézményi elismertetéséért, az ellen, hogy kívülről és politikailag otkrojált tudományszakként fogják fel Németországban. Így egyszerre a születőben lévő német politológia egyrészt arra volt készítetve, hogy elhatárolódjon a német állam- és államjogtudománytól, másrészt pedig kötődött annak elsősorban a régebbi és progresszív tradícióihoz, hogy megcáfolhassa a gyökértelenségét illető előítéleteket.

ELKÜLÖNÜLÉS ÉS ÖNÁLLÓSODÁS

Az amerikai politika a volt náci Németország reintegrálását tűzte célul a nyugati demokráciák közösségébe. Ennek az átfogó célkitűzésnek volt egyik részterülete az a törekvés, hogy amerikai mintára egy olyan politikatudományt alakítsanak ki, amelynek kisugárzása túlmutat a szaktudomány és a felsőoktatás határain, és eléri a politikai elitet, valamint demokratikus politikai részvételre nevel. Mint láttuk, hasonló törekvések már megjelentek a weimari köztár-

saságban is, és ezért az amerikaiak elképzelései a modern politikatudomány és a demokratikus politikai nevelés kialakításában belső erőkre is támaszkodhattak. Ennek dacára megállapíthatjuk, hogy a megszálló hatóságok elképzeléseinek megvalósulása egyáltalán nem ment könnyen és gyorsan. Ebben kétségtelenül közrejátszott, hogy egyrészt más, alapvető feladatok és politikai bizonytalanságok tolták félre egy időre a politikatudomány honosításának kérdését, másrészt azonban az amerikaiak a német tudománypolitika és felsőoktatás autonómiáját tiszteletben tartva kívántak segíteni, és nem ráerőszakolni saját elképzeléseiket a megszállt országra.

A politikatudományt a német felsőoktatásban már csak azért sem lehetett egyszerűen „bevezetni”, mert az NSZK-ban a hitleri „Gleichschaltung” után ismét helyreállt a tartományi autonómia, amely kultúrpolitikai ügyekben csaknem teljes volt. Így a helyi kezdeményezések a politológia irányában az első időben elsősorban olyan, a szociáldemokrata tradíciókkal és kormánytöbbségekkel rendelkező tartományokban jöttek létre (pl. Hessen, Berlin), ahol a többi pártok támogatását is élvezték. Kézenfekvő volt, hogy a professzori állások és a doktorálási lehetőségek kialakítása mellett — amelyekhez azonban a rektori konferencia és a felsőoktatási politika szakmai, pénzügyi és politikai támogatására is szükség volt — a weimari köztársasághoz hasonlóan szabad főiskolák jöjjenek létre.² Ilyeneket alapítottak Berlinben a korábbi hagyományokat folytatva, valamint Münchenben és Wilhelmshafenben. Nem sikerült a Hessenben tervezett főiskola létrehozása, a wilhelmshafeni az egyetemi normalizációt követően elhalt, a müncheni az egyetem részeként, de relatív önállósággal ma is működik (Geschwister Scholl Institut), a berlini Otto Suhr Institut pedig Európa legnagyobb politikatudományi intézetének alapjává vált a berlini Freie Universität részeként (relatíve önállóan 1947-től 1959-ig működött). Így megállapíthatjuk, hogy a főiskolai-szabadiskolai szerveződést a politikatudományban a kezdeti egyetemi nehézségek indokolták, majd ezek elhárulásával a szabadiskolai kezdeményezések vagy elhaltak, vagy integrálódtak a felsőoktatásban.

Melyek voltak az akadályai a politikatudomány bevezetésének a nyugat-német felsőoktatásban? „Természetesen” maguk az egyetemek, amelyeken a hagyományos szellemtudományi szakok (filozófia, történelem) és más társadalomtudományok (államtudomány, államjog) képviselői szerint megfelelően megoldott a politika oktatásának és kutatásának helyzete, és nincs szükség bizonytalan, politikai orientációjú új tárgyakra, amelyek feltehetőleg a szakmai színvonal leromlását hozzák magukkal. A politológia szakok intézményesítése körüli legélesebb tudománypolitikai vitákat 1949 és 1952 között folytatták külön e célra szervezett konferenciákon, illetve a rektori konferencia ülésein. Az egyetemek ellenállásának legyőzését segítette a Nemzetközi Politikatudományi Társaság (IPSA) megalapítása 1949-ben Párizsban, az UNESCO keretében, valamint a masszív amerikai jelenlét, amely érzékeltette a politikatudomány jelentőségét az amerikai felsőoktatásban. Ugyancsak ez irányban hatott a „Gemeinschaftskunde” és „Sozialkunde” tárgyak bevezetése a gimnáziumok felsőbb osztályaiban, az e tárgyakat oktató tanárok képzéséhez a szociológia és a politikatudomány is hozzájárulhattak. 1954. január 6-án fogadta el a nyu-

gatnémet rektori konferencia az „Ajánlások a politikaképzés és nevelés bevezetésére az egyetemeken és a főiskolákon” című dokumentumot, amely a politikatudományt önálló egyetemi szakként ismerte el.

Ennek a szituációhoz és a tárgyhoz képest is lassan és a különféle ellenállásoktól késleltetve megérfelt elhatározásnak sem lehet gyors és közvetlen hatásokat tulajdonítani. A politikatudományi szakok létrejötte az egyes tartományokban és egyetemeken lassú, a szervezett érdekkonfliktusokon keresztül érvényesülő folyamat, amely a „helyi színeknek” megfelelően alakítja ki azután az adott intézetek szakmai-politikai profilját. 1960-ban csupán 24 professzori állás van az NSZK-ban, és mintegy 300 beiratkozott diák. A politikatudomány elterjedése a hatvanas évek közepétől kezdődő egyetemi reformok következménye: 1985-ig a professzori állások száma 178-ra, a beiratkozott diákoké 13 500 körülire emelkedett. A politológia a szociológiával együtt sokat profitált a hetvenes évek új egyetemalapításaiából és a diákmozgalmak hatására megnövekedett társadalom- és politikatudományi érdeklődésből. Ebben a folyamatban nagyon jelentős szerepet tölt be az 1950-ben alapított Német Politikatudományi Egyesület (Deutsche Vereinigung für Politikwissenschaft), amely 1960-tól negyedévi folyóiratot ad ki, a „Politikatudományi Szemlét” (Politische Vierteljahresschrift).

Az egyesület fontos szakmai és érdekképviseleti szerepet látott és lát el a politológia elismertetésében. Ugyanakkor meg kell említenünk — témánk szempontjából el nem hanyagolható tényként — ezeknek az érdekképviseleti küzdelmeknek az egyik legnagyobb kudarcát. Nem sikerült elismertetni, hogy az egyszakos politológiai diplomát az igazgatási-hivatalnoki pályafutás alapjaként fogadják el. Annak ellenére sem, hogy „Szöveteségi hivatalnoki törvény” (Bundesbeamtengesetz, BBG paragrafus 14.2. szakasz) éppen a korábbi jogászi monopólium megtörésére a felsőbb államigazgatási minősítést a jogtudomány mellett a társadalomtudományok (Sozialwissenschaften) valamelyikéhez köti. Az ötvenes években zajlott hosszas értelmezési vitákból 1956 körül végül világossá vált, hogy a jogászi monopólium érintetlen maradt, és a társadalomtudományi kvalifikáció pusztán a kiegészítőjeként értendő. Ennek egyik messzeható következménye az, hogy a nyugatnémet politikatudománynak az amerikainál jóval kisebb a reputációja az államjogi-igazgatási körökben, távolabb áll tőlük, akárcsak az igazgatás és a politika gyakorlatától.

A politikatudomány az állam- és jogtudományi szakokon kívül, a gazdaság- és társadalomtudományi fakultásokon találja meg a helyét a nyugatnémet egyetemeken, és szakmailag a szociológia tekinthető legközvetlenebb „társának”. (A plurális-föderális szerkezetű német felsőoktatásban persze könnyű felmutatni a kivételeket: bizonyos intézetekben az igazgatástudományhoz kapcsolták a politológiát, mint például Konstanzban.) A jogászi monopólium a felsőbb hivatalnoki állásokra Nyugat-Európában sem mindenütt áll fenn, s hiánya ott az államtudományok közelébe hozza a politológiát, — például egyes holland, francia és osztrák egyetemeken. Az NSZK-ban ez, részben tudomány- és politikatörténeti okokból, nem következett be: a közös tradíciókkal rendelkező államelmélet, államjog, politikatudomány és igazgatástudomány egymástól elkülönülten, eltérő szemléletmóddal és különösebb kap-

csolatok nélkül fejlődnek.³ Az államelmélet önálló politikaelméleti alapokat dolgoz ki magának, az államjog- és az igazgatástudományok szintén önmagukra alapoznak, és nincs kapcsolatuk a politológiával, holott „a politikatudomány Németországban is betölthetné azt a funkciót, mint sok más országban, ahol a politikatudomány fő- és mellékszakként szolgál más, erősebben hivatásorientált szakokhoz... és a szükséges tudás, valamint a kritikai pozíciók kialakításában segíti őket” (Jann 1989:54). A tárgy azonossága, a módszerek sokfélesége — fogalmazza meg 1963-ban Kurt Sontheimer az államtudományok és a politikatudomány kapcsolatának fő jellemzőjét, de 1976-ban, amikor újra foglalkozik ezzel a témával, meg kell állapítania, hogy a kívánatos együttműködés a szakok között továbbra is csak kíváncsalom marad, és erősödött a két diszciplína határának elválasztó funkciója, az összekötéshez képest. Ez részben a nyugatnémet politikatudománynak az 1960-as évek második felétől kezdődő új fejlődési periódusával függ össze, azzal a sajátosságával, hogy egyre távolabb vezet a kezdeti intézményes-normatív szemléletmódtól, amely könnyebben tudott volna kapcsolatot találni a hagyományos államtudományhoz.

A nyugatnémet politikatudomány fejlődésének elemzői hozzávetőleg a hatvanas évek közepéig tartó periódusnak, az intézményesedési és alapító szakasznak az egyik fő jellemzőjeként azt tartják számon, hogy kezdetről fogva létezik ugyan a különféle eltérő szakmai-politikai profillal rendelkező csoportok, iskolák, irányzatok pluralitása, de fennáll egy bizonyos „alapkonszenzus”, amely a tudományszakot nagyjából egyesíti. „A szak akkori politikai-pedagógiai célja a demokrácia pozitív ábrázolása és a nemzetiszocializmussal, valamint a kommunizmussal folytatott vita volt. A politológia érthetővé kívánta tenni a demokratikus eszményeket, felmutatni a képviselői, parlamenti rendszerek alapvető jellemzőit, valamint a pártokon és érdekképviselői szervezeteken keresztül zajló demokratikus politikai részvétel útjait” (Kastendiek 1977:187). Klaus Günther szerint (1985) a kezdeti alapkonszenzus forrása a mannheimi tudásszociológia politikai generációs elmélete alapján a közös generációs élményvilág, a weimari demokrácia felbomlása. Günther úgy véli, hogy a kezdeti német politológia „Weimar-orientált” abban az értelemben, hogy tanulni kíván a weimari demokrácia válságából, és elhárítani megismétlődésének a lehetőségét. Ezért fő témái a demokratikus eszmények eszmetörténeti vizsgálata, ugyanakkor a német antidemokratikus tradíciók felülvizsgálata és kritikája, a politikai intézmények vonatkozásában a nyugati demokráciák politikai rendszerének elemzése és tapasztalataik szembesítése a „német külön út” modelljével. Az NSZK új politikai rendszere ebben a vonatkozásban kevésbé lesz a kritika és az ellenzékiesség tárgyává, hiszen valamilyen értelemben mindig a fasizmussal, illetve Weimar hibáival vetik össze. A közös generációs élmény megővja a tudományszaknak már a kezdetektől fogva kommunista orientációjú képviselőjét, Wolfgang Abendroth-ot is a kiközösítéstől, avagy az éles szakítástól. Az alapító generáción belüli feszültségek levezetéséhez hozzájárult persze a közösen vállalt nagy tudománypolitikai és tudomány szervezeti feladat, a politológia elismertetése és intézményesítése is, amely befelé és kifelé egyaránt szolidaritást kívánt meg a diszciplína képviselői között.

Az államtudományhoz és az állami jogtudományhoz való viszony ebben az időszakban nem elsősorban a politológusok hibájából válik kevésbé intenzívvé. Jann elemzése szerint a német államtudomány, amelyben nagymértékben megőrződtek bizonyos, a nemzeti szocializmushoz közel álló, illetve még régebbi antidemokratikus tradíciók, ebben az időszakban elhatárolta magát a modern társadalomtudományok kihívásától és a már említett kevésbé demokratikus német tradíció alapján az állam- és jogtudomány referenciájának és öntörvényűségének hangoztatásával elutasította, vagy nem támogatta a kooperációs kísérleteket. A jogászai monopólium fenntartása, és az akkor még érintetlen hagyományos német egyetemi szervezet ehhez az elutasító magatartáshoz megfelelő oktatási és tudományszervezeti, valamint társadalmi pozíciókat biztosított. „Az államhoz és annak problematikus empirikus és normatív megalapozásaihoz kötődő jogászai államtan még mindig az a terület... amely a nyugatnémet politika és közigazgatás számára oly fontos jogászoknak a legitimáló és a cselekvést vezérlő politikai elméletet szolgáltatja, azaz ez az ő 'politikatudományuk' a szó szoros értelmében. A viták erről a politikaelméletről, amely önmagát sokszor nem hajlandó ilyenként elismerni... többnyire nem a már érdekelt és releváns tudományszakokkal, a politológiával, a szociológiával és a filozófiával együttműködve folynak, hanem a jogászai érvelés hermeneutikus körén belül. Feltűnő, hogy az államelméletnek ezt a feladatát, az állam jövőendő 'szolgáinak' a politikai képzését más kultúrkörökben a politológia látja el. Így pl. az Egyesült Államokban az az átlagos megoldás, hogy a jövőbeni jogász a College-ban a 'political science'-t főszakként tanulja, hogy azután graduális szinten a 'Law School'-ba menjen” (Jann 1989:45).

Kezdeti fejlődési szakaszában a nyugatnémet politológia egyáltalán nem vádolható azzal, hogy „rendszerellenes” vagy „rebellis” lenne. A „Weimar-orientáció” egyaránt uralja az államtudományt, akár csak a politikatudomány korabeli fő áramát. Az NSZK alaptörvénye a weimari köztársaság kudarcából okulva épül fel és alakítja ki a nyugatnémet politikai rendszer mögöttes „filozófiáját”, a kis pártok háttérbe szorítását a kormányzati többség kialakítása érdekében, a konstruktív bizalmatlansági indítványt, az alkotmánybírósnak biztosított lehetőséget a széleskörű politikai erők elleni fellépésre, a közvetlen demokratikus elvek háttérbe szorítását az intézményesített politikai részvételben. A „Weimar-orientált” államelmélet, államjogtudomány és politológia között nem volt politikai-világnézeti szakadék, sem nagy szemléleti távolság: egyaránt támogatják az új NSZK-t, a demokrácia stabilizálása a céljuk, intézményes-történeti szemléletűek. Kétségtelen, hogy a politológia túl kíván lépni a jogi formalizmuson és dogmatizmuson, de az új politikai rendszerben ez a kihívás fennáll az államtudományokkal szemben is (vö. Sontheimer 1967:429).

Melyek voltak a főbb irányok a nyugatnémet politológiának a hatvanas évektől meginduló, az irányzatok differenciálódását és a kezdeti konszenzus felbomlását eredményező szakaszában, és melyek voltak e differenciálódás következményei a diszciplína egészének fejlődésére és intézményesedésére? Amint a tudományi intézményesedésekörűl viták és konfliktusok a hatvanas évek közepére elültek, egyszerűen eltűnt a politológia korábbi tudományszervezeti szolidaritása. Az új generáció megjelenése Günther elnevezése

szerint (1985) „Bonn-orientációt” jelentett, ami a stabil demokrácia feltételeiből indulva lehetővé teszi a fennálló intézmények kritikáját, továbbfejlesztésük igényét, a demokratizálódás továbbvitelének célját anélkül, hogy ez a weimari tapasztalat alapján a válságtól és a destabilizációtól való félelemmel párosulna. A tudományos továbbképzés megindulása természetes folyamatként hozza létre a differenciációt a föderalista-pluralista berendezkedésű nyugatnémet struktúrában. Ehhez járul még a tudomány nemzetközi fejlődéséhez elsősorban az egyesült államokbeli „mainstream” irányzatokhoz való felzárkózás igénye, valamint a hatvanas évektől az NSZK belpolitikai életében a „Parlamenten Kívüli Ellenzék”, a diákmozgalom és más baloldali politikai irányzatok megjelenése, amelyek nem maradnak hatástalanul a politológusokra sem.

„A hatvanas évek közepétől a tudomány szak mély identitásválságba került. A korábbi alapkonszenzus (a Weimar-orientáció, az NSZK igenlése, az ebből következő 'demokráciatudományi' igény, a hagyományos történeti-normatív-institucionális orientáció — *Sz. M.*) megszűnt. Helyébe három alapirányzat lépett. Az első a normatív-politikai-filozófiai orientációjú politológia, amely a politikatudománynak az ötvenes években kibontakozott tendenciáira épül, ezeket azonban világos konzervatív premisszákkal és ontológiailag (neoarisztotelianus, 'praxis'-filozófiai alapállással — *Sz. M.*) kívánta megalapozni. A második a modern társadalomtudományokra orientált, elsősorban szociáltechnológiai igényű, az amerikai political science-re és a szociológiára orientált politológia. A harmadik a társadalomkritikai szándékú politikaelemzés, amelyet erősen befolyásolt a frankfurti iskola kritikai elmélete, és elsősorban a marxista avagy a marxista társadalomelméletre orientálódott. Ennek a három irányzatnak az egymás mellett élése és vitája határozza meg a mai diszciplína képét” (Kastendiek 1977:238—239).

A három irányzatnak részben a „földrajzi” elhelyezkedése is lokalizálható. Az első, az „alapító atyák” dogmatizálásán alapuló, konzervatív, a keresztény pártokhoz közel álló álláspont a „freiburgi” és a „müncheni” iskolákat jellemzi, amelyek az NSZK déli tartományaiban rendelkeznek igen erős pozíciókkal. A modern társadalomtudomány szociáltechnológiai felfogása részben a „mannheimi” iskola, részben a nyugat-berlini Otto Suhr Intézethez kötődik, de tulajdonképpen mindenütt elterjedt, mert együttműködni képes a másik két irányzattal. Végül is a további fejlődés ennek a bázisán és fogalmi készlete alapján teszi lehetővé a kommunikációt a két másik irányzat között. A kritikai-marxista irányzatok szintén Nyugat-Berlinből, és az újabb alapítású északnémet egyetemeken (pl. Bréma, Bielefeld) vernek gyökeret, és itt kell megemlíteni a tudomány szak alapításakor a Wolfgang Abendroth marxista politológus körül kialakult kritikai-marxista jellegű „marburgi” iskolát is.

Az irányzatok közötti vitáknak több síkja különíthető el. Az elméleti-metodológiai szintű polémiát elsősorban a szociáltechnológia és a kritikai elmélet között a nyugatnémet és a nemzetközi társadalomtudományban a hatvanas-hetvenes években lezajlott „pozitivizmus-vita” fémjelzi, amely aztán a máig tartó Habermas—Luhmann vitába ment át. A délnémet, neoarisztotelianus irányzat ezen a síkon kevésbé kapcsolódhat megfelelő nemzetközi tendenciákhoz, és inkább csak az NSZK-n belül rendelkezik nem elhanyagolható je-

lentségű pozíciókkal, azonban továbbfejlődésére, akárcsak a marxistákéra és a kritikai elméletére, a nagy elméleti-metodológiai összeütközések „lecsengése” után a kutatási gyakorlatban nemzetközileg elfogadott standardok átvétele a jellemző. A politikatudomány egyes részterületein, még ha a témaválasztásban és a megközelítésmódban, a különféle politikai-tudományos generációk és irányzatok között világos preferenciák különíthetők is el, létezik a tudományszaknak olyan kommunikációs bázisa, amely megakadályozza az irányzatok teljes elkülönülését, elszakadását.

Egyáltalán nem lehet azt állítani, hogy a modern társadalomtudományi, avagy a kritikai irányzatok totálisan elutasítanak a kapcsolatfelvételt és a kommunikációt a hagyományos államtudománnyal. Míg a hagyományos irányzatok a közös normatív-történeti-institutionalista bázison működnek együtt az állam- és államjogtudománnyal a politikai intézményrendszer, a „polity” elemzésében, addig az új irányzatok is megtalálják a kapcsolatot a társtudományokkal. Így például a modern társadalomtudományi szemléletmód központi újítása, a politika rendszerszerű elemzése jelentős szerepet tölt be az ágazati politikák, a politikai rendszer „output” jelenségei, a „policy” kutatásának a területén az államtudományokkal folytatott együttműködésben, amelynek egy újfajta „kormányzattan” kialakulása lett az eredménye a nyolcvanas évek nyugatnémet politológiájában. A kritikai-marxizáló elemzések ezzel szemben a gazdasági-társadalmi problémák politikai közvetítésének, a „politics” aspektusának elemzésére helyezik a hangsúlyt, az érdekcsoportok, a szakszervezetek, a szociális állam, a társadalmi mozgalmak szerepére, a politika, a gazdaság szélesen értelmezett viszonyára, azaz sok olyan kérdéskörre, ahol létrejöhet az interdiszciplináris kapcsolat az állam- és az államjogtudomány kritikai orientációjú képviselőivel.⁴

EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS KOMMUNIKÁCIÓ: A NEOINSTITUCIONALISTA IRÁNYZAT

A különböző iskolák, irányzatok kutatási területek és diszciplínák között a kapcsolatteremtést nagyban segíti a nyugatnémet politikatudományon belül a nyolcvanas évek közepén az ún. neoinstitutionalista irányzat megjelenése és megerősödése, amely új kapcsolatrendszer kialakulását teszi lehetővé az államtudományokkal is. A neoinstitutionalista megközelítésmód sajátossága, hogy a korai konzervatív—történeti alapú institutionalizmustól eltérően az intézményeket a szélesebb társadalmi-politikai kontextusban kívánja vizsgálni, azaz beépítve szemléletébe a korai institutionalizmus óta megjelent eredményeket. Nem csoda, hogy a neoinstitutionalizmus nagyon gyorsan „mainstream”-mé válhatott az NSZK-ban, hiszen sok érv szólt emellett.

— Kommunikációt biztosított a különféle tudományos irányzatok között, melyek képviselői ismét közös bázison tudtak vitatkozni (vö. Göhler et al. 1990).

— Szélesítette a politológia kapcsolatrendszerét más szaktudományokkal, interdiszciplináris kutatásokat és kérdésfeltevéseket tett lehetővé (vö. Göhler at al. 1990).

— Egyesíteni tudta a különféle területeken, a *politics*, *polity* és a *policy* kutatásának terjén dolgozó politológusokat, átfogó tematikát tudott adni közös kutatásaikhoz.⁵

— Párhuzamos volt a nemzetközi tudományfejlődési tendenciákkal, amelyekben, elsősorban az USA politológiájában szintén jelen van a neoinstitutionalizmus (vö. Göhler at al. 1988; Hartwich 1989:285–306, 356–384), ugyanakkor határozottan kötődött a korábbi német és nyugatnémet tradíciókhoz (vö. Schelsky 1970).

— Perspektívákat nyújtott a politikai tanácsadáshoz, a gyakorlati, szociál-technológiai alkalmazáshoz, és végül, de nem utolsó sorban jelentős tudománypolitikai és finanszírozási támogatást is kapott az intézményorientált kutatásokhoz a Deutsche Forschungsgemeinschaft részéről.

E meggyőző lista alapján sem szabad persze azt hinni, hogy a kézenfekvő motiváció következtében a neoinstitutionalizmus valamiféle „uralkodó eszme” lenne ma a német politikatudományban. Széles körben és nagymértékben jelen van, és sikerült valamennyire „újraintegrálni” a tudományszakot új, reflexívebb „alapkonszenzus” kialakításának igényével, de ezt inkább koordináló-kommunikatív formában és funkciójával teszi, azaz nem jelenti a korábbi megoszlások felszámolását, csupán enyhítését.

A nyugatnémet politikatudomány fejlődésének újabb szakasza az 1990-es újraegyesítéssel vette kezdetét, de körvonalai nem rajzolódtak ki igazán. Van azonban jelenleg már prognosztizálható tendenciák. A politológia kiépítése az új tartományok egyetemein a nyugatnémet politikatudomány a CDU/CSU-hoz közel álló, délnémet iskolájának vezető szerepe alapján megy végbe. A volt „tudományos szocializmus” intézeteket és tanszékeket feloszlatják, elsősorban politikai kritériumok alapján „átminősítenek” politológusokká egyes volt NDK-s oktatókat és kutatókat. A volt NDK területén a politológia kiépülése, úgy látszik, a konzervatív irányzatnak biztosít domináns tudományszervezeti esélyeket, de remélhetőleg ezek nem fogják ezt monopólió-reakciók érvényesítésére felhasználni.

Az új politológiai szakok feladata bizonyos mértékig hasonló lesz a nyugatnémet politológia kezdeteihez, ahol dominált az iskolai és az iskolán kívüli politikai nevelés igénye az oktatástellátó személyzettel szemben. A „reeducation” újra aktuális feladatát azonban most nem az Egyesült Államok, hanem maguk a németek látják el. Ez a szituáció kedvez a szak kezdeti, „demokraciatudományi” alapkonszenzusát revitalizálni kívánó törekvéseknek. A volt NDK-ban jelentkező gazdasági-társadalmi változás kihívásai és az antidemokratikus politikai kultúra problémái (idegengyűlölet, neofasizmus) ismét felszínre hozhatják a Weimar-orientált bizonyos elemeit a politológiában. Ez irányban hat az NDK múltjának feldolgozásával kapcsolatos kihívás, a distancia megteremtésének igénye a kommunizmussal és a marxizmussal szemben. Talán mindez nem eredményez majd egyirányú és egyoldalú nyugati orientációt.

Az új helyzet azonban, amelynek bizonyos elemei a nyugatnémet politikatudomány kezdeti szakaszából származó hagyományok és reminiscenciák megújulásához vezetnek, sokféle bizonytalansági tényező hatására utat nyithat más tendenciáknak is. A volt NDK-ban elsősorban, az akadémiai értelmiség körében, erőteljes pozíciókkal rendelkező a marxizmus, amely ott éppen a rendszerváltás nyitotta lehetőségek alapján most nem-dogmatikus irányba fejlődhetett. Ezzel az irányzattal szemben a nyugatnémet mintákat követő oktatás- és tudománypolitika nem támaszthat direkt adminisztratív akadályokat a pluralizmus és a föderalizmus játékszabályai alapján. A egyetlen szociáldemokrata kormányzatú új tartomány, Brandenburg máris a többi tartományokéhoz képest eltérő szelekciós szempontokat és hangsúlyokat érvényesít felsőoktatáspolitikájában. A Berlinben — mind a nyugati, mind a keleti oldalon — erős baloldali orientációt szintén lehetetlennek látszik visszaszorítani. Az NSZK-ból pályázók közül sem lehet teljesen mellőzni, vagy kiszűrni a marxizáló-kritikai orientációjú politológusokat. Az új német — többé már nemcsak nyugatnémet — politológia, bármiféle lesz is, szükségképpen tartalmazni fogja az eddigi nyugatnémet fejlődés összes tendenciáit, még akkor is, ha az irányzatok harcában, illetve a felépülés kezdeti szakaszának feladatai alapján bizonyos domináns pozíciók kialakítására lehet számítani a hagyományosabb-normatív orientációjú és a modern társadalomtudományi orientációjú irányzatoknál.

A korábbi Weimar- és Bonn-orientációk újratermelésével kapcsolatosan az az érdekes, hogy bizonyos értelemben már a „Bonn-orientáció” is csak történeti lehet. A német újraegyesítés, jóllehet a bonni demokrácia intézményeinek közvetlen átvételén alapult, alapvetően megkérdőjelezi azok változatlanságát. Több oldalról és többféle hangsúllyal vetik fel, de általánosan elfogadottnak tűnik, hogy előbb-utóbb szükség lesz a bonni alapozású alaptörvény megváltoztatására. A főváros székhelyének megválasztása az újraegyesített Németországban nem csupán adminisztratív, vagy politikailag szimbolikus lépés volt, hanem a társadalmi-politikai berendezkedés hangsúlyeltolódásaira is utal. Ezekhez a kihívásokhoz járul még a nemzetközi politikai környezet átalakulása, az európai egységesedés, sőt a világpolitikai szerepvállalás kihívásának feldolgozási kényszere az újraegyesített Németországban. „Nemzetállam és hatalompolitika” a 19. század végén is uralkodó témái voltak a német államtudománynak — lehet hogy megváltozott tartalmakkal, de a 20. század végén is ezek lesznek a meghatározók? Úgy tűnik, hogy az újraegyesített Németországban a Weimar- és Bonn-orientáció helyére új — Strassbourg-, Berlin- vagy más — szimbólumokkal jellemezhető orientációk lépnek majd.

A képet csak bonyolítja, ha az állam- és jogtudományok helyzetét is szemügyre vesszük. Mivel a jogrendszer esetében világosan átvételről, és az NDK jogrendjének és tudományának „történeti” jelentőségívé degradálódásáról van szó, bizonyosnak látszik, hogy az egyetemi oktatást és kutatást még a politológiánál is nagyobb mértékben fogja meghatározni az NSZK-ban jelenleg uralkodó modell. Ez azt jelentheti, hogy a politológia és az államelmélet, illetve az államjog viszonyában a jelenlegi NSZK-beli tendenciák fognak újratermelődni. Ezek az intézmények vizsgálatának (vö. Göhler at al. 1990:324—443) vonatkozásában és a „jogpolitológia” (Hartwich 1989:437—441) külön-

féle, jogpolitikai és jogalkalmazási témáiban, valamint az NSZK alaptörvényének az újraegyesítés által ismét napirendre tűzött megváltoztatásáról folytatott vitákban (Neue Gesellschaft 1991:628–631, 666–667) lehetőséget adnak az interdiszciplináris együttműködésre.

HAZAI TANULSÁGOK

A sajátos hagyományok tudatosításában fontos szerepe lehet a magyar politológia kiépítésénél az államtudományokkal való kooperációnak. A külső minták szerepe is nagy lehet nálunk, akárcsak az Egyesült Államoké volt az NSZK-ban, de társadalomtudományi emigráció híján aligha várható ilyen egyértelműen mintaátvételi típusú fejlődés. Kérdés, hogy kialakul-e Magyarországon olyasféle „alapkonszenzus”, mint az NSZK-ban a tudományszak alapításának kezdetén. A politikai neveléshez fűződő kapcsolat, összehasonlítva az NSZK-val, egyelőre hiányzó aspektus a magyar fejlődésben.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az NSZK-beli és a magyar fejlődésnek hasonló vonása az összefonódó tradíciók, az elkülönülés és önállósodás, majd az együttműködés és a kölcsönös kiegészítés dinamikája az államtudományok és a politikatudomány viszonyában. Ennek megfelelően szükség volna az összefonódó tradíciók kritikus felmutatására, a teljes önállósodás tudományszervezeti és felsőoktatási megvalósításával összefüggésben a politikai neveléshez való viszony kialakítására, és az interdiszciplináris alapokon nyugvó kooperációra és kommunikációra az új politológia és a megújuló államtudomány oktatásában és kutatásában.

JEGYZETEK

* A tanulmány az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének megbízásából készült az Alexander von Humboldt Alapítvány ösztöndíjának segítségével, a Hamburgi Egyetem Politikatudományi Intézetében.

1 „Csaknem minden jelentős társadalomtudósnak menekülnie kellett: a frankfurti iskola tagjainak (Horkheimer, Adorno, Marcuse, Franz Neumann, Otto Kirchheimer, Friedrich Pollock), a szociológusoknak és a politológusoknak, mint Karl Mannheim, Franz Oppenheimer, Gottfried Salomon, Emil Lederer, Sigmund Neumann, Hannah Arendt, Hans Speier, Theodor Geier, Hans Gerth, Rudolf Heberle, Arnold Bergsträsser, Gerhard Leibholz, Arnold Brecht, Ernst Fraenkel, Fritz Neumann, Leo Strauss, Rudolf Hilferding.” — Helga Pross idézi Kastendiek (1977:142).

2 Az egyetemi rendszeren kívüli, tisztán kutatói profillal rendelkező intézetek létrehozása ellentétben állt a humboldti eszmével, az oktatás és a kutatás egyesítésének gondolatával. Így sem kezdetben, sem pedig a későbbiekben nem alakult ki tisztán kutatói profilú politikatudományi intézet. Az intézetek mind valamilyen kapcsolatban állnak az egyetemekkel, a Max Planck Társaság intézetei között pedig ma nincs és korábban sem volt politológiai profilú, bár egy időben fontolgatták ilyen intézet alapításának lehetőségét.

- ³ „Nyilvánvaló, hogy megvannak a közös alapok a régi államtudományokban, és a modern, az állammal foglalkozó tudományoknak biztosan nem ártana, ha ezeket az alapokat tudatosítanák. Ez persze nem azt jelenti, hogy szüntessük meg a kialakult munkamegosztást, mert ezt a folyamatot nem lehet visszafordítani... Azonban sajnálatos, hogy a jogi államelmélet, a belpolitika-elemzés és az igazgatástudomány ennyire eltávolodtak egymástól és ennyire nincs dialógus közöttük” (Jann 1989:52).
- ⁴ A polity, politics és policy fogalmának definíciószerű kifejtése: „Kissé leegyszerűsített megfogalmazásban a politika fogalom elemeit a következőképpen csoportosíthatjuk. A formális dimenzió, azaz a politikai rend, a normák és intézmények, amelyek keretében a politika zajlik, a *polity* fogalmával írható le. A politikai akaratképzés, a rendszer input-dimenziója, amelyet a politikai szociológia érdekvezérelt, konfliktusos folyamatokként elemez, a *politics* fogalmával jellemezhető. A politikai output, az akaratképzési folyamatok formális feldolgozása, avagy a politika materiális dimenziója a *policy* fogalmával” (Bandemer — Weber 1989:290).
- ⁵ Ezt reprezentálta az Egyesület 17. kongresszusa 1988. szeptember 12 — 16. között Darmstadtban a „Politikai intézmények hatalma és hatástalansága” címmel (Hartwich 1989).

HIVATKOZÁSOK

- Bandemer, Stephan von — Götrik Weber (Hrsg.) 1989. *Regierungssystem und Regierungslehre*. Opladen: Leske — Budrich.
- Behrmann, Günter C. 1990. Das wissenschaftliche Ganzheitsideal der Historischen Schule und die Verselbständigung der Wissenschaft von der Politik. In: Bock, Michael — Harald Homann — Schiera Pierangelo (Hrsg.). *Gustav Schmoller heute* Berlin: Duncker — Humboldt. 333 — 371.
- Bellers, Jürgen 1990. Politikwissenschaft in Deutschland. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 52 — 53. 14 — 27.
- Beyme, Klaus von (Hrsg.) 1986. *Politikwissenschaft in der BRD*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Bracher, Karl Dietrich (U.a.) 1982. *Entwicklungsprobleme der Politikwissenschaft in der BRD*. Melle: Ernst Knoth V.
- Brückner, Jutta 1977. *Staatswissenschaften, Kameralismus und Naturrecht*. München: C.H. Beck V.
- Göhler, Gerhard 1987. Institutionenlehre und Institutionentheorie in der deutschen Politikwissenschaft nach 1945. 15 — 48. in: Göhler, Gerhard (Hrsg.) *Grundfragen der Theorie politischer Institutionen*. Opladen: Westdeutscher V.
- Göhler, Gerhard — Rainer Schmalz-Bruns 1988. Perspektiven der Theorie politischer Institutionen. *Politische Vierteljahresschrift*, Jg.29. No.2. 309 — 350.
- Göhler, Gerhard — Kurt Lenk — Rainer Schmalz-Bruns (Hrsg.) 1990. *Die Rationalität politischer Institutionen. Interdisziplinäre Perspektiven*. Baden-Baden: Nomos V.
- Göhler, Gerhard — Kurt Lenk — Herfried Münkler — Manfred Walther (Hrsg.) 1990. *Politische Institutionen im gesellschaftlichen Umbruch*. Opladen: Westdeutscher V.
- Grimm, Dieter 1976. Staatsrechtslehre und Politikwissenschaft. In: Grimm, Dieter (Hrsg.) *Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften*. Bd.1. München: C.H. Beck V. 53 — 68.
- Günther, Klaus 1985. *Politisch-soziale Analyse im Schatten von Weimar*. Frankfurt am Main: Peter Lang V.
- Hartwich, Hans-Hermann (Hrsg.) 1987. *Politikwissenschaft*. Opladen: Leske — Budrich.
- Hartwich, Hans-Hermann (Hrsg.) 1989. *Macht und Ohnmacht politischer Institutionen*. Opladen: Westdeutscher V.

- Jann, Werner 1989. Staatslehre — Regierungslehre — Verwaltungslehre In: Bandemer, Stephan von — Göttrik Weber (Hrsg.) *Regierungssystem und Regierungslehre*. Opladen: Leske — Budrich. 33—57.
- Kastendiek, Hans 1977. *Die Entwicklung der westdeutschen Politikwissenschaft*. Frankfurt am Main: Campus V.
- Maier, Hans 1969. *Politische Wissenschaft in Deutschland*. München: Piper V.
- Maier, Hans 1986. *Die ältere deutsche Staats- und Verwaltungslehre*. München: Deutscher Taschenbuch V.
- Mohr, Arno 1988. *Politikwissenschaft als Alternative*. Bochum: Brockmeyer V.
- Neue Gesellschaft* 1991. 7.
- Schelsky, Helmut (Hrsg.) 1970. *Zur Theorie der Institution*. Düsseldorf: Bertelsmann.
- Sontheimer, Kurt 1967. (2.kiad.) Politische Wissenschaft und Staatsrechtslehre. In: Schneider, Heinrich (Hrsg.) *Aufgabe und Selbstverständnis der Politischen Wissenschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 394—443.
- Sontheimer, Kurt 1976. Politische Wissenschaft und Staatsrechtslehre In: Grimm, Dieter (Hrsg.) *Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften*. Bd.1. München: C.H. Beck V. 68—89.

